

hørageren for at drive planterne i vejret (NFyn; 29). – Den, som bygger af el eller pile, får hverken ro eller hvile (30).

En mand ville fælde nogle elletræer ved lægedomskilde i Frørup Fyn, men øksen sprang itu uden at skade dem (34).

Sålænge en elletrunte står i kratskoven Signekær (Fyn), kan der ikke komme ildebrand i Gummerup (31). Nørregårds »forbrand« (er varslende syn af den brændende gård) blev sat i elletræ nær gården; det er forlængst ryddet (Hvejsel sogn n.f. Vejle; 32). En stor el på Storengen ved Boholtgård var gårdens brandtræ; det blev fjernet o. 1880 og siden er gården brændt to gange (SSlesvig; 33).

Sybille har spået, at en el skal gro op midt i Mossø og Holger Danske binde sin hest til den (34); engang skal stå et blodigt slag mellem Tårs bakker, og tyskerne binder deres heste til en ellebusk i Hambo Hule (35).

LITTERATUR: (1) 891 193f; (2) 690 4,288ff; 320b 60f; (3) 310b 1,322; 488 8,44; 488i 2,3ff; 488j 2,7f, 13ff; 228 36; 605 98f; (4) 310b 1,315ff; 488i 2,13; (5) 586 2,128; (6) 488 6,29; (7) 830 1,1884,21; (8) 941c 74f, 941d 170; (9) 278 6,1933,15; (10) 310b 1, 315–17,319; (11) 488 8,1886,40,44,389; (12) 568 42 (1849); (13) 488 4,1880,45; (14) 161 1906/28.1: 732; (15) 310 2. udg. 1. saml. 10; (16) 488j 6,18f; (17) 488g 1,10; (18) 488 11,1891,18; (19) 794 1,1867,203f; (20) 763 6B ed. 1924,119; 488i 3,375 (Mygdal); (21) 161 1906/23: 1021; (22) 789q 13; (23) 500 57; (24) 153 7,1933,4; (25) 941c 57; (26) 161 1906/23: 2044; (27) 830 3,157; (28) 488i 3,94; (29) 760 441,559; (30) 488g 1,232; (31) 278 1931,40; (32) 405 345; (33) 161 1906/23: 3338; (34) 488i 2,338; 3,228; (35) 488 8, 1886,384.

TALEMÅDER

Når ellen løves, begynder ålene at søge op i vandløb, og der er god fangst (1670, 1801; 1).

Man skal hugge længe på en elletrunte, før man får en bisværn af den (1688; 2).

Rødt hår og elletrunte (eller ellebusk) vokser ikke på god bund (1800-t; 3); rødt hår og elletræer (eller ellestub) vokser gerne (eller kun) på skiden bund / gror bedst på skælmsjord (4); rødt skæg og elletrunte gror på sur bund / vokser ikke på god bund (5); ellepodninger, purhavre (*Avena strigosa*) og rødt hår gror godt på mager bund (6).

Hvis ikke elletrunter havde været, så havde kællingen fanget ræven – bruges i kortspil, når en opnået fordel pludselig glider en af hænde (NSjælland; 7).

LITTERATUR: (1) 301 41; 670 1 (tillæg), 1801,27; (2) 878 2,193; (3) 310 3,1861,217 (Angel); 586 1,203; (4) 488d 96; 934 2055 (ØJyll. 1929); 228e 1,242; 418 187; (5) 488d 44; 228e 1,242; 308b 164; (6) 488d 44; (7) 497 1,1949,45.

PROSA

Ellen med foden i vand og med de mørke stammer; ellen, som fælder sit løv, den er poesiens, folkesagnets træ. Snart står den ved kanten af den brusende å ... snart danner den et helt, knippet krat med vippende grund, hvor mosekonen brygger og elverpigerne danser. Ja, vogt dig for ellekrattet, ungersvend! *Sophus Bauditz* (1). Elletrunten, sort som snogen, skønt ildrød inde i træet, luder ud over dyndet *Martin A. Hansen* (2).

LITTERATUR: (1) 51c 143; (2) 333h 27.

Hassel, *Corylus avellana*

En høj busk med bredt ægformede til rundagtige, takkede blade; de lange hængende hanrakler »støver« i februar–april, mens mørkerøde støvfanger rager frem af hunraklernes knopper. Nødderne sidder 2–3 sammen, modnes i september–oktober og er hver omgivet af »hasen«, et omtrent lige så langt og fliget svøb. Alm. i skove og krat, navnlig på Sjælland og Lolland, mangler på Anholt og Agersø.

Hassel begyndelsen af 1400-t (hesle, hesel), fællesgermansk (oldnordisk hasl) jf. det beslægtede *hase*, se nedenfor; i mange stednavne: Hasselø og Hesselager 1231ff, Toftehessel 1280 (Vejle amt), Hesselballe 1323ff (Vejle amt), Hesselskov 1328 (Viborg amt), Hasle 1335ff (Bornholm, efter hasselkrat i nærheden?), Hesselballe 1366ff (Vejle amt), Hesselrød o. 1370ff (NSjælland), Hesselbjerg 1474ff (Sønderjylland) m.fl.

Nød o. 1300ff (nytær, o. 1450 nydh); *avelane* begyndelsen af 1400-t, af det latinske artsnavn, som muligvis stammer fra byen Avella i Italien, hvor busken blev dyrket.

STORFRUGTET HASSEL (*Corylus maxima*): *lambertsnød* 1648ff, omdannet af Lombardisk *Nød*, dyrkningen især udbredt fra Lombardiet; omtydte til *langbasker* ØLolland; *skægnød* efter den lange fligede hase, »sandsynligvis fordi dens form har lighed med de fipskæg, der var stærkt på mode i Trediveårskrigen« (1).

Nøddens *hase* 1622ff beslægtet med latin *casa* = hus og med *hose* = sok, er også kaldt *hams*

Egetræer med hasselunderskov. Chr. Vaupel: *De danske Skove*, 1863.

1700-t, fra oldnordisk, beslægtet med ham, hinde; *fas*, *fasa* Bornholm 1744ff, Sønderjylland (*fase*) jf. norsk *fassa*, dansk *fase* = trævl; *vos* Fyn, *kys* Lyø (af kyse = hætte?), *nøddehus* Birkholm, *bus* ØLolland jf. *busse* = bøsning; *skærm* Femø.

Hanraklen kaldt *mæld* 1622ff, beslægtet med dansk *male*, *findele*, se *mælde* bd. 2, *katterumpe* 1767–1802, *rævehale* og *fisk* NFyn, *pølser* SFyn, *palme* SJylland, i den katolske tid blev afskårne grene palmesøndag brugt som erstatning for bibelens palmegrene, se pil bd. 2 (2).

LITTERATUR: (1) 939 6,1858,685; (2) 689 1,414–18; 148 2,24; 6 95; 11 202; 13 159; 8 46,57,152; 15 64; 950 148; 159 1936,90; 92 35,1957,97; 461 34.

ARKÆOLOGISKE FUND

Nødder i tørvelag samt pollenanalyser viser, at hasselen havde sin største udbredelse i fyrre- og egetiden o. 7.000–6.000 f.Kr. og dannede vidstrakte krat. De mest omfattende mosefund er gjort i forbindelse med bopladser fra ældre stenalder (Maglemosetiden o. 5.000–6.000 f.Kr.) (1), bl.a. ved Holmegård en åre af veddet På bopladserne danner frugtskallerne hele lag og vidner om, at nødderne spillede en stor rolle som næ-

ringmiddel. Datidens vidstrakte nøddeskove var sandsynligvis det økologiske grundlag for Maglemosekulturens store udfoldelse. Det formodes, at haslens hurtige indvandring og ekspansion skyldes spredning med mennesker. Ertebøllekulturen o. 5.000 f.Kr. brugte hårde, seje stammetykker til stenøksers skæftningspakninger og som fiskegårde kviste bundet til lodrette stokke (Åmosen VSjælland; 2). En hasselkæp med indskårne mærker, måske en målestok, fandtes i bronzealdergrav i Borum Eshøj, seks flækkede hasselpinde og tre -stænger i Guldhøj ved Kolding foruden en krogkæp af hassel, hvormed gravrøvere ragede genstande ud af egekisten (3). Yngre runerække (o. 800) havde et tegn for nødder.

I de ældste kristne begravelser fra o. 1000 er fundet hasselkæppe nedlagt i kisten (4).

Ved Gjorslev står (1916) en hassel med 11 m høj, rank stamme, i Vemmetofte dyrehave et eksemplar med 1.5 m stammeomfang (5); landets »største« hasseltræ gror i Krogerup park ved Humlebæk.

LITTERATUR: (1) 92 36,1958,126; (2) 254 1951, 75 og 1960,108,114; (3) 96 53,75,78; (4) 829 nr. 4, 1965,13–15 jf. 486 6/4 1965; (5) 622b 221f.

Åre af hassel. Maglemosekultur. Foto: Nationalmuseet.

HISTORIE I DANMARK

Frugterne må være spist allerede i forhistorisk tid (jf. ovenfor), men busken kom rimeligvis sent under egentlig dyrkning. Middelalderballaden om marsk Stig omtaler hassel i egeskov (1). 1510 sendes 6 skp. hasselnødder fra Langeland til dronning Christine (2), 1574 afgår en portion fra København til Koldinghus (3), 1582 sælges 39 tdr. fra Kronborg og Frederiksborg len (4). Oktober 1662 bliver 2 tdr. »rene hasselnødder« sendt til hoffets husholdning på Hørsholm slot, og bønderne beordres til at samle og levere i alt ca. 800 pottes nødder (5). I 1600-t bliver nødderne undertiden i skovegne brugt af bønderne som betaling af landgilde, f.eks. en skæppe fra hver gård (6). 1656 oplyses, at der på Livø findes en hasselskov med så mange nødder, at nogle hundrede svin kan fedes på dem, da de ikke opsamles, og i den østlollandske underskov af hassel høstes nødder, der udføres i store partier »til de omliggende og fremmede steder« (7). At hasselnødderne i renæssancen har været en ikke ubetydelig dansk eksportvare fremgår også af oplysninger et århundrede senere: fra Lolland afsendes hvert år hele skibslaster til andre dele af Danmark (8).

En degn ved Slagelse kørte o. 1800 omkring på hele Sjælland og solgte nødder, æbler og humle; i Nørby på Kalundborgegnen listede en dreng sig til at snitte hul på nøddeposen (9).

Byloven for Als Nørreherred 1680 (gentaget 1778) påbyder boelsmænd kun at plante levende hegn af hassel og tjørn om pløjejord (10). I slutningen af 1700-t lod generalmajor Joh. Fr. Classen plante bl.a. 55.000 hassel og tjørn på voldene ved Frederiksværk (11). De almindelige hegn ved større gårde i Odense amt var hasselhække, som hvert 8. eller 9. år blev støvnet ligesom i Holsten (1843; 12). På Fyn består talrige hegn endnu af hassel.

Tærskning med plejle. Træsnit fra Chr. Winther og Constantin Hansen: ABC (u.å.).

Bagest i bondehaven havde man som regel et hasselkrat (Falster o. 1820; 13), på jordvolden ind mod haven blev undertiden plantet hasler (NSjælland; 14). I og/eller omkring større haver fandtes fra romantikken og til vor tid gerne en dobbelt række hasler, som efter løvspringet var helt lukket, og her sværmede de unge par: i *nøddegangen* har de gået og drømt og tænkt, slægt efter slægt *Carl Christensen*; »der hviler en vis glans over de lukkede nøddegeange, som både i virkeligheden og i poesiens verden hører gamle præstegårds- og herregårdshaver til under navne som Filosofgangen, Den mørke Gang eller Kærlighedsstien *Christine Reimer* (15). Meget af forrige århundredes poesi blev til i nøddegeangene.

Hassel anvendes som underkrat i ny egeskov for at hindre den belysning af de unge planter, som giver uregelmæssigt, knastet ved.

LITTERATUR: (1) 495 6,1961,240-42; (2) 568 162; (3) 296 19,1903,151; (4) 952 1,135; (5) 622b 221f; (6) 815 1,244; (7) 66 1,105,167 sml. 697 1648,5 og 728c 2,1767,250f; (8) 728c 3,1767,250f; (9) 40 1862, 12; (10) 75 3,77,80 og 5,276,289 jf. 281; (11) 263 1932,76; (12) 384 275ff jf. 739 2,1800,625; (13) 865 50; (14) 941 66; (15) 760 285.

GRENENES ANVENDELSE

Hasselen blev ofte valgt til markhegn ved jordernes udskiftning o. 1800 (Sønderjylland; 1). Der var hassel og tjørn i de fleste nordfynske hegn; svære hasselskud tjente hyppigt som staver i flettede havegærder og blev derfor kaldt *gærdsel* (2). Hasselkæppe sømmet på lægter gav et *hasselgårde* (Hads herred 1890'erne; 3).

I Petersgårds skove ved Vordingborg var der en tæt underskov af hassel, som godsets bønder og husmænd »omhyggeligt opelsker, vogter og forarbejder« til båndstave (bødkernes tøndebånd); »hele ladninger bringes til torvs, for størsteparten i hovedstaden«, det kunne give en betydelig indtægt (4), en god hasselskov 100-150 rigsdalere årlig til ejeren (5). Af de lange svære grene blev også lavet hammerskafter, som skipperne i Vordingborg købte til videresalg på Holmen i København, samt båndkæppe til skibsbrug (1683; 6). Anvendelsen som tøndebånd nævnes o. 1700 og 1761 (7), og de lange slanke skud bruges stadig dertil (8). Hassel blev og bliver brugt til skaft på det meste værktøj: økse, hammer, kost, kølle, pisk, plejl (9), krogede grene rettede man til i bageovnen (NFyn; 10). Plejlens skaft var oftest en lige, glatpoleret hasselstok (11); en sammen-

Tegning af
O. A. Hermansen i
Ude og Hjemme
3-10-1880.

bøjjet tyndere gren blev surret fast som et »øje« i slagstokkens (slagvollens) ene ende, håndtaget (håndvollen), udgjordes af en ca. 2 alen lang hasselkæp, og som hængsel sad et tilsvarende »øje« af en strimmel åleskind (Bornholm; 12).

De lange slanke skud egnede sig godt som tækekæppe, hvorunder hvert lag stråtag blev syet fast (13). På Bornholm bandt man langhalmen fast med tynde, flettede hasselkviste (1833; 14); en »kæppeskov« kunne være det stykke af en bondes jord, der forrentede sig bedst (15). – Hasselstokke blev anvendt til fletværket i klinede vægge (16). De gav endvidere medestænger (17), harvetænder (MJylland 1795; 18), pinde i hestehårssnarer til brokfugle (1762; 19), rivebøjler og spadesrestokke; før man gik til byen eller marked, skar man sig en kæp i hasselhegnet (Sønderjylland o. 1890; 20); videre ærteris (21), »vindholte« = korte stager, hvormed man i stedet for søm og trænagler fastgjorde lægter til spærrene (SFyn; 22), tynde afbarkede kviste blev brugt som lysepinde, når man støbte lys (Fyn), vægerne hang på hasselkæppe og blev gentagne gange dyppet i varm tælle (ØJylland; 22). Pløjemanden medførte en tyv (Bornholm 1700-t) eller *krogstige* (Falster) af hassel til at løfte ploven med og rense muldfjælen for jord (23).

Af hasselgrene blev lavet staldbindsler (MJylland 1795; 18), opstandere til fåreåg: fælding, klavebånd og bindsler af to afbarkede hasselgrene, som først blev snoet og soltørret, derefter bøjjet på midten til et »øje« og flettet ind i hinanden (Randerseggen; 24). – To store hasselkæppe, med snore spændt krumme som halvmåner og med den flade side vendt mod hinanden, gav i forbindelse med et par stramt udspændte snore en aflang flad bæreanordning, hvorpå røgtene på store gårde bar høg og halm fra laden til stalden (MJylland; 25).

Til at ryste halm brugte man en *vende-* eller *ryste-gaffel* (Als), *halmtvege* (MSjælland), en 2-grenet hasselkæp, som blev varmet i bageovnen

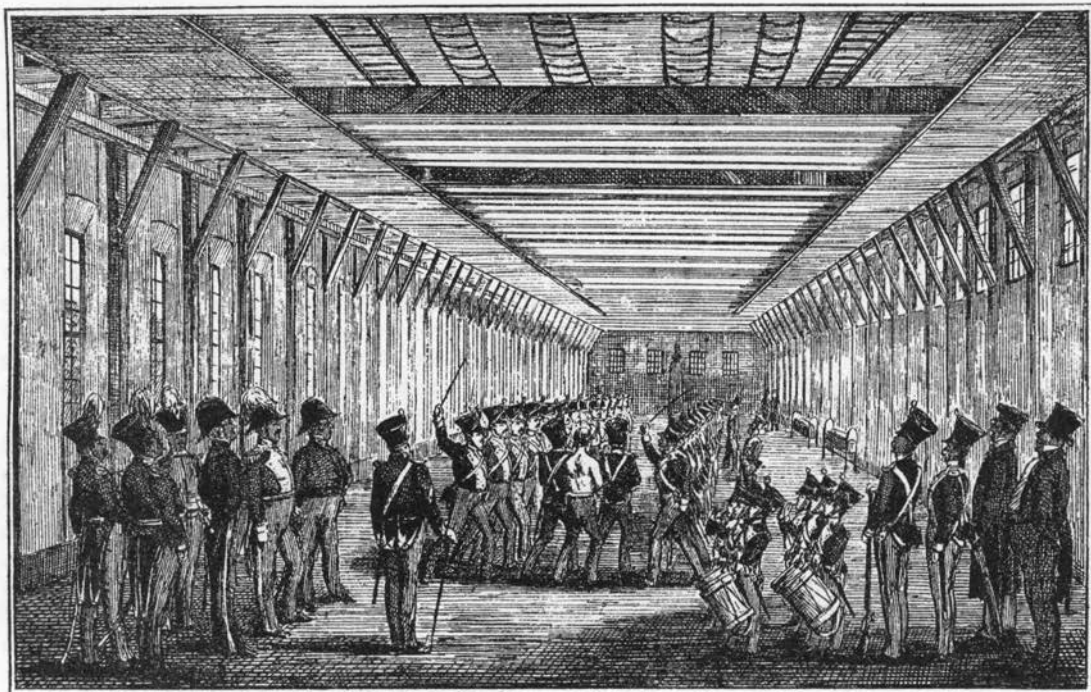
og bøjjet i sin form (26). Den samme togrenede tyv (Fyn) eller et *halmetræ* (Djursland) benyttede man til at vende raps og ærter, som vejrede på skår (27). I NSjælland (Gilleleje) gav busken kæppe til at *kviste møggarn* = rense fiskegarn fyldt med tang (28).

Unge skud dannede bøjlerne i fiskeruser (Drejøj; 29). Tidligt om foråret hjemførte og afbarkede fiskerne på Århuseggen 1-2 læs hasselkæppe (*venner*); de mest rette og ensartet tykke blev lagt væk til *trækvoller*, resten brugt til at *venne i flager* = stukket i havbunden og gjort fast til pælerækker for at møde ålene, der vandrede langs kysten (30). En *krabbe* = trækruds af to hasselkæppe omkring en tung sten holdt laksegarnene til bunden (Bornholm 1815; 31); et anker for fiskerbåde var hasselkæppe surret om 3-4 store sten og fornedet med et kors af krumme egestykker som kløer (øer i Odense fjord; 32).

Tynde grene afstivede gravkranse (Sønderjylland o. 1890; 33) og blev i Jylland flettet til sædekurve, kurve, kurvemøbler; over flækkede grene – *skinner* – blødgjort i vand bandt man

Kagstrykning. Træsnit af P. Klæstrup i »Det forsvundne Kjøbenhavn«, 1877.

Soldat afstraffes i Exercenterhuset ved at løbe spidsrod mellem to rækker soldater udstyret med smidige hasselkæppe. Træsnit af P. Klæstrup i »Det forsvundne Kjøbenhavn«, 1877.

halmkurve og bikuber (nævnt 1649ff; 34), af tykkere skinner flettedes stolesæder, af tyndere bunden i håndsold til kornets rensning (35), sml. pil bd. 2, og de blev bundet om lyngkoste og karskrubber (Fyn; 36). – Ujævnheder i jydepotens indre blev før brændingen skrabet af med en *skavepind* = hasselspån (Jylland; 37).

De lange smidige hasselkæppe blev brugt, når forbrydere skulle kagstryges = piskes (38) og opsætsige soldater løb spidsrod; de kgl. skovbetjente var pålagt at fremskaffe kæppene, og de blev dyrket til den militære afstraffelse; efter hver eksekution ødelagdes stokkene (39). – I skal ikke bryde jer om, at vi ikke kan få rifler, der gror hasselkæppe nok i skoven! sagde J. K. Lauridsen 1885 på et møde i Hamburg (40). Mange hjem havde en hasselkæp stående til børnenes afstraffelse, at få prygl med den hed at få hassel- eller hesselfedt, -most, -olie (kendt fra o. 1700; 41), – det gør godt, hvor det kommer i tide (Århusegnen; 42). Under kateteret eller synlig for alle stod den hasselkæp, hvormed læren holdt justits (Sønderjylland; 43). Men »de

bekendte hasselstokke bruges nu [1800] til menneskehedens ære mindre end tilforn« (17), sml. birk s. 241.

Veddet giver godt brændsel (1790; 44) og er anvendt lidt til snedker- og træskærerarbejde (45), handelsvaren nøddetræ er af valnød. Haslens rødder har man brugt til dåser, indlagte arbejder etc. (17). Barken farver mørkebrunt (17); veddets trækul egner sig godt til krudt; 1624 blev krudtmøllerne på Sjælland forsynet dermed fra Kronborg og Frederiksborg len (46); det gav også raderekul (17). – Vinkypere brugte hasselspån eller et bundt grene til at klare vinen med, malere en af raklerne presset olie til farveblandinger til kolorerede blomstertegninger (17). – I Angel hørte nødderne til børns jule- og nytårs-gaver (47).

LITTERATUR: (1) 634 13408; (2) 760 419; 278 1929,82f; 634 12162 (3) 1014 27,1934,5; (4) 653 8, 1802,7f,157 jf. 488f 2,1892,19; (5) 57 2,1803,362,475; (6) 949 193f,195; Holger Munk, Hasselskoven [1600 –1700], 1970; (7) 519 112; 146 5,366; (8) 599b 1,